

**Авл Корнелій Цельс
"De medicina".
Оцінка діяльності Цельса
Галеном і Гезером**

ФАКТИ З БІОГРАФІЇ ЦЕЛЬСА

Коли жив Авл Корнелій Цельс?

Aulus Cornelius Celsus

Авл Корнелій Цельс - видатний давньоримський науковець і теоретик медицини.

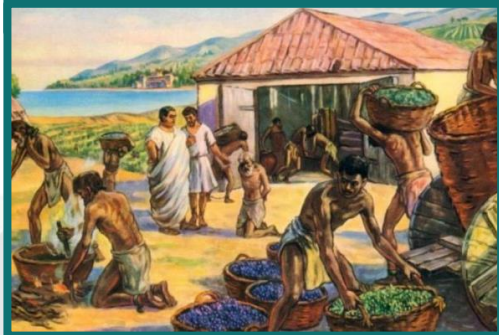
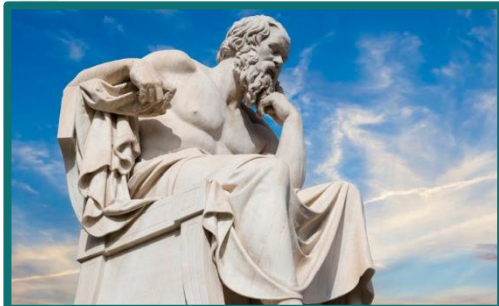
Роки народження і смерті Авла Корнелія Цельса точно не встановлені. Однак, зіставляючи згадки багатьох римських письменників, можна прийти до висновку, що Цельс жив наприкінці I століття до н. е. і в першій половині I століття н. е.

Існує думка, що час життя Цельса слід відносити до правління імператорів Августа і Тиберія. Можливо, що Цельс дожив навіть до часу правління Нерона. Місцем народження Цельса вважають місто Верона або місто Рим.

ФАКТИ З БІОГРАФІЇ ЦЕЛЬСА

Праця «Мистецтва» («Artes»)

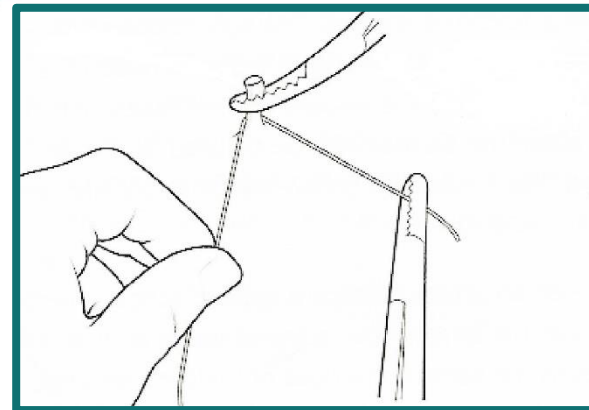
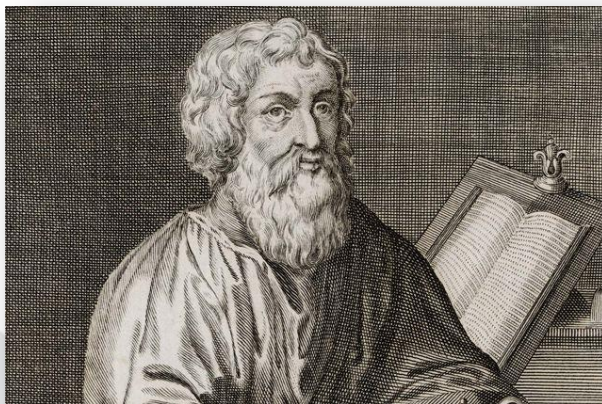
Цельс склав велику енциклопедію під назвою «Мистецтва», що включала в себе знання про філософію, риторичку, юриспруденцію, сільське господарство, військове мистецтво і медицину. Збереглась лише частина про медицину у вигляді трактату в 8 книгах, що включає дієтетику, патологію, терапію і хірургію, написану на основі грецьких джерел (Цельс звертався переважно до Гієрокла, Асклепіада і Темісона).

ФАКТИ З БІОГРАФІЇ ЦЕЛЬСА

Вклад у медицину

*Цельс розробив та впровадив у хірургію лігатуру для перев'язки кровоносних судин. Багато уваги він приділяв практичній хірургії, вивченню малярії, описав сказ, назвавши її водобоязню (латиною – *hydrophobia*). Також Цельс багато зробив для популяризації давньогрецького лікаря Гіппократа.*

Лігатура – назва нитки, яка використовується при перев'язці кровоносних судин, а також самого процесу перев'язки цими нитками з метою попередження або зупинки кровотечі.

ФАКТИ З БІОГРАФІЇ ЦЕЛЬСА

Особисті думки автора

Цельс був категорично проти практикування деякими з його попередників розтину злочинців – живих людей.

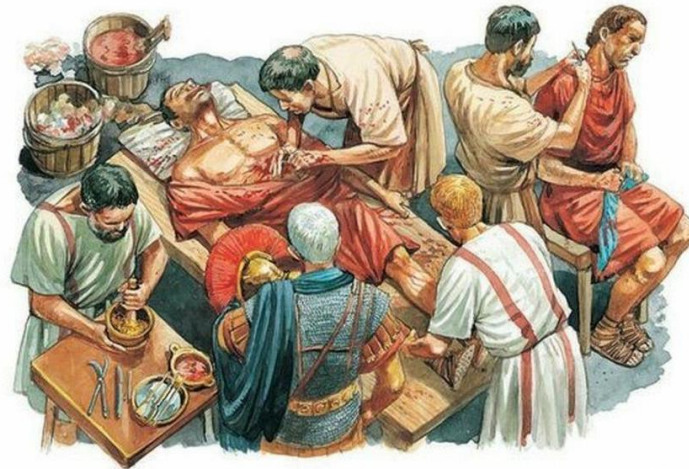
«Розтинати тіла живих людей, – писав лікар-гуманіст у своїй праці «Про медицину», – і жорстоко, і немає необхідності... Що можна вивчити тільки на живих людях, покаже досвід при лікуванні поранених, хоча і повільнішим способом, але значно гуманнішим».

Інша річ - розтин трупів, які й так не заохочувалися, а згодом були заборонені церквою під страхом смертної карі.

«Розтинати трупи померлих, – вчив Цельс, – необхідно тим, хто вивчає медицину, оскільки вони повинні знати положення і порядок розміщення органів».

ФАКТИ З БІОГРАФІЇ ЦЕЛЬСА

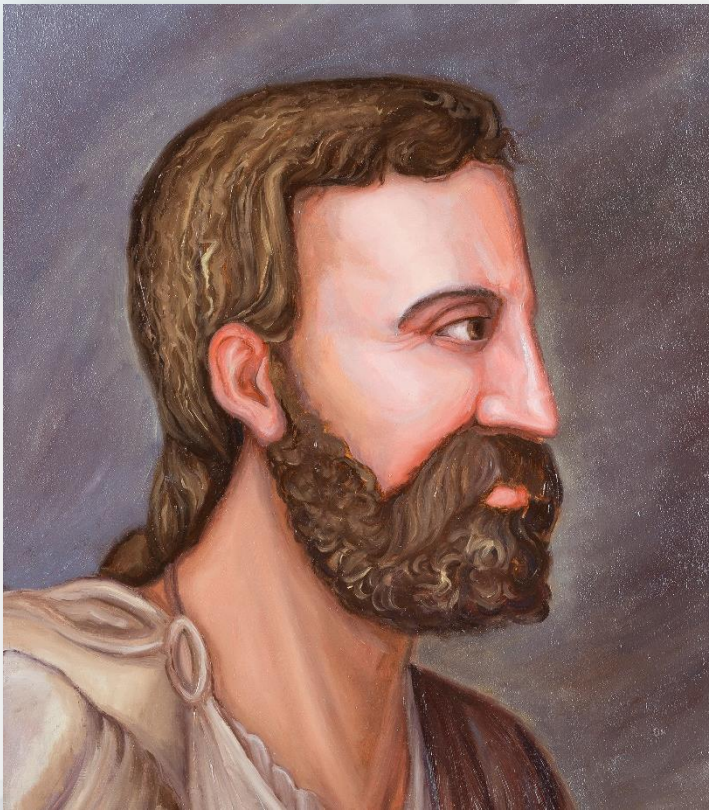
Особисті думки автора

Різноманітні методи лікування Цельс рекомендував застосовувати індивідуально, не тільки в залежності від діагнозу, але і з урахуванням стану хворого: «Не можна одразу відмовлятися від того, що вимагає від лікаря розумового напруження і проникливості, – писав він, – тому що особлива цінність лікарського мистецтва полягає не в тому, щоб брати до уваги вік хворого, і не в тому, щоб дотримуватися будь-якого єдиного погляду на лікування, а в тому, щоб, зваживши сили хворого, вивести з цього висновок». Іншими словами, необхідно індивідуалізувати лікування в залежності від стану хворого, діагнозу і прогнозу захворювання.

ФАКТИ З БІОГРАФІЇ ЦЕЛЬСА

Особисті думки автора

Критично оцінюючи досягнення сучасної медицини у сферах терапії, хірургії, патології та дієтетики, Цельс постійно підкреслював важливість раціонального підходу до проблем симптоматики, діагностики, лікування і прогнозу захворювань. «Медицина повинна бути побудована на раціональних засадах, – стверджував Цельс, – її слід будувати, виходячи з очевидних фактів, відкинувши всі приховані причини, усуваючи їх не з поля зору лікаря, а з самого мистецтва лікування».

ПРАЦЯ «DE MEDICINA»

Загальний опис праці

У своїй книзі Цельс досить докладно виклав погляди своїх попередників, наприклад, «батька медицини» Гіппократа, а також інших відомих на той час лікарів (до речі, саме завдяки Цельсу людство дізналося про численні досягнення стародавніх лікарів: його праця – найцінніша пам'ятка медицини, що існувала протягом багатьох століть до нашої ери та існує зараз).

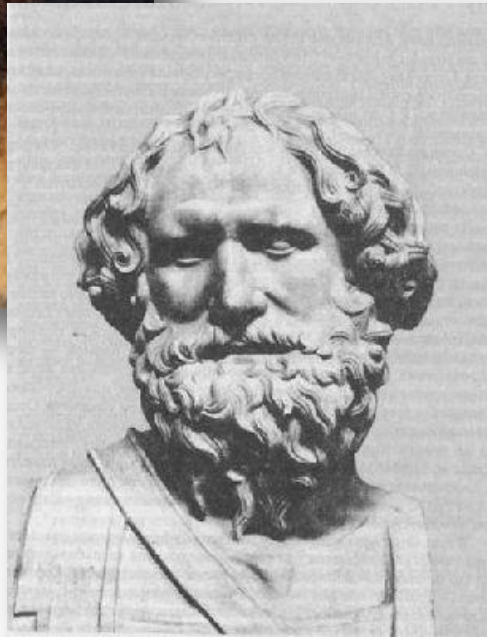
Однак Цельс далеко не завжди і не в усьому погоджувався зі своїми попередниками і часом, спираючись на власний досвід, критикував їх. Підставою для висловлення власної думки з тих чи інших проблем медицини послужив багатий лікарський досвід Цельса, придбаний в валетудинаріїмі.

ВАЛЕТУДИНАРІУМ – лікарня
для рабів Стародавнього Риму

ПРАЦЯ «DE MEDICINA»

Загальний опис праці

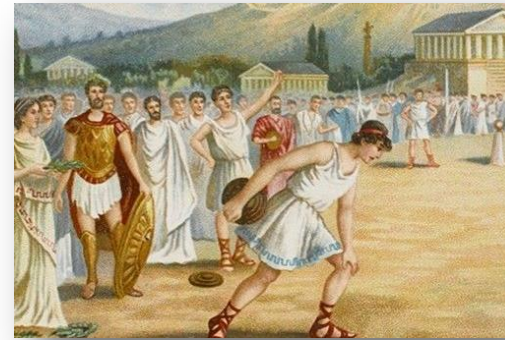
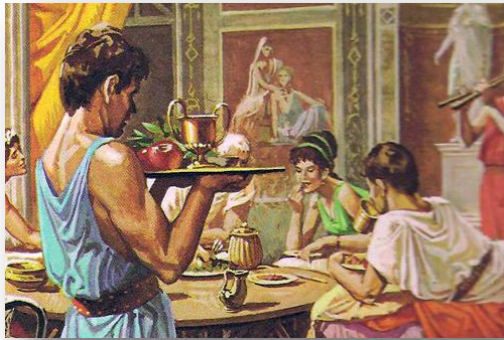

У «*Prooemium*» або вступі в «*De Medicina*» є обговорення актуальності теорії для медичної практики, а також плюсів і мінусів експериментів на тваринах і людях. Цельс описує, наприклад, випадок Герофіла і Ерасістрата, які, як він стверджує, практикували вівісекцію. Його робота містить докладний опис помітних симптомів запалення, відомих як «тетрада Цельса»: *calor* (тепло), *dolor* (біль), *tumor* (набухання) і *rubor* (почервоніння).

ПРАЦЯ «DE MEDICINA»

Перші розділи праці

Характерно, що свою працю лікар почав з відмінно написаних розділів про гігієну і дієтетику здорової людини. Описуючи спосіб життя, він рекомендував «якомога частіше займатися фізичними вправами, так як неробство розслабляє тіло, а праця зміцнює його; перше приносить передчасну старість, друге - тривалу молодість».

Вельми корисні його поради користуватися лазнею, регулярно харчуватися, займатися гімнастикою, тобто вести правильний спосіб життя. Чимало корисного містилося і в міркуваннях про вплив на здоров'я тепла і холоду, сну і безсоння, голодування і переїдання, тривалої ходьби, морських подорожей тощо, а також в рекомендаціях по дієті при окремих захворюваннях.

ПРАЦЯ «DE MEDICINA»

Фармакологія у праці

У стародавній медицині використовувалося багато різних ліків. У книзі Цельса наведені докладні дані по фармакології і фармакотерапії: про властивості ліків та їх приготування, про їхню дію (самостійну і в суміші з іншими ліками), про способи призначення і дозування тощо. У той же час, на відміну від багатьох своїх попередників, які визнавали лікування одними лише ліками, Цельс вважав необхідним поєднувати їх з гігієнічними і дієтичними рекомендаціями, з тим, що він кваліфікував як «гігієнічний спосіб життя, надзвичайно корисний при всіх тілесних недугах».

ПРАЦЯ «DE MEDICINA»

Опис окремих хвороб у праці

Викладаючи свої погляди стосовно окремих хвороб, Цельс докладно описував їхні ознаки, а потім – загальні способи їх лікування, окремо виділяючи кровопускання (цей лікувальний метод використовувався потім в медицині протягом багатьох століть), а також розтирання та дієтичне харчування.

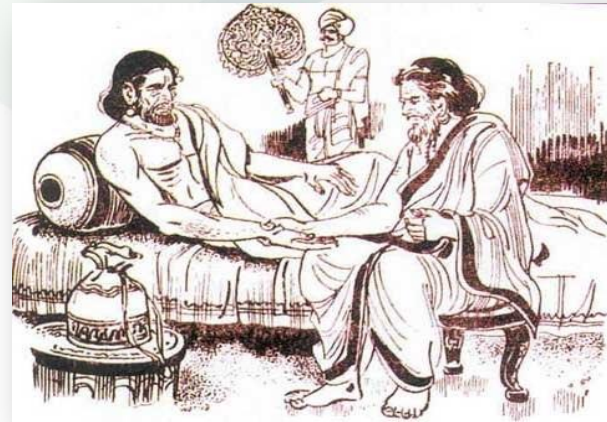

Він пропонував різні методи лікування захворювань всього організму, до яких відносив лихоманку (одно-, три- і чотириденну, а також чумну), яка на той час була дуже поширена, божевілля, шлункові спазми, летаргію, епілепсію, водянку, царську хворобу (жовтяницю), апоплексію, слонову хворобу і параліч. Цельс докладно описував способи лікування ще і таких захворювань, як хвороби голови і обличчя, шиї і горла, легенів і печінки, селезінки і нирок, кишечника, матки, суглобів тощо.

ПРАЦЯ «DE MEDICINA»

Хірургія у праці

Найбільше значення мали розділи праці Цельса, які присвячені хірургії. До цього розділу медицини він відносив лікування ран і всіляких виразок, а також інших різних патологій, особливо патологій кісток.

Цельс зобразив ідеальний портрет хірурга, виклавши усі вимоги, які висувала до нього медицина: «Хірург повинен бути людиною молодю чи близькою до молодого віку; вона повинна мати сильну, тверду руку, яка не піддається тремтінню; і ліва її рука повинна бути так само готова до дії, як і права; вона повинна мати гострий і проникливий зір, душу спокійну і розуміючу настільки, щоб ця людина бажалавилікувати того, за кого вона взялась, і щоб вона, схвильована його криками (всі операції проводилися без знеболювання), не поспішала більше, ніж того вимагає справа».

ПРАЦЯ «DE MEDICINA»

Оперування у праці

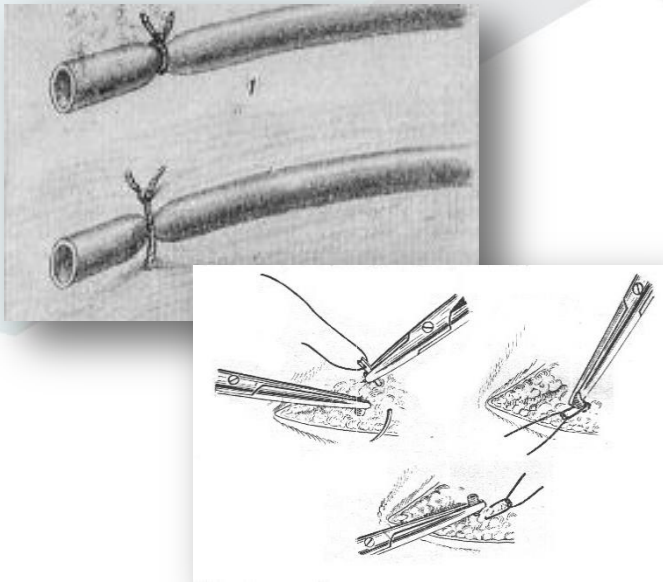

Цельс збагатив тогочасну хірургію описом нових операцій. Так, він першим описав операцію при катаракті. І хоча у ті часи вчені уявляли будову очного яблука не зовсім правильно, але ті частини праці, що присвячені лікуванню патологій органів зору, є найцікавішими в усьому науковому доробку Цельса.

Крім того, Цельс вперше визначив чотири ознаки запалення, за якими можна розпізнати злюякісну пухлину, дав докладний опис однієї з форм трихофітії, названу на той час «кернаїон Цельса». Також багато нового Цельс описав у областях пластичної хірургії, хвороб порожнини рота, патології кісток, хвороб прямої кишки, різної гінекологічної і акушерської патології – саме Цельс першим в Європі описав поворот на ніжку плода в пологах.

ПРАЦЯ «DE MEDICINA»

Способи зупинки кровотечі у праці

Серед нововведень, які вперше описав Цельс, найбільш важливими є способи зупинки кровотечі. Першою він описав тампонаду, якою потрібно було закривати рану. Якщо ж тампонада не допомагала і кровотеча тривала, слід накласти лігатури на судини. У випадках, коли накласти лігатури не було можливості, рекомендувалося використовувати припікання. Такий метод припікання ран потім використовувався в медицині протягом одного тисячоліття.

Після зупинки кровотечі слід було «загоїти рану» – накласти шов або «застібки» (затискачі), які «стягнули б краї, однак не надто сильно, щоб згодом рубець був менш широкий», – радив Цельс. Потім на рану треба було накласти змочену в оцті (або у вині) і віджату губку або додати ліки, а потім прив'язати широку полотняну пов'язку. «Коли скінчиться запалення, – нагадував Цельс, – рану треба очистити».

ПРАЦЯ «DE MEDICINA»

Психопатологія у праці

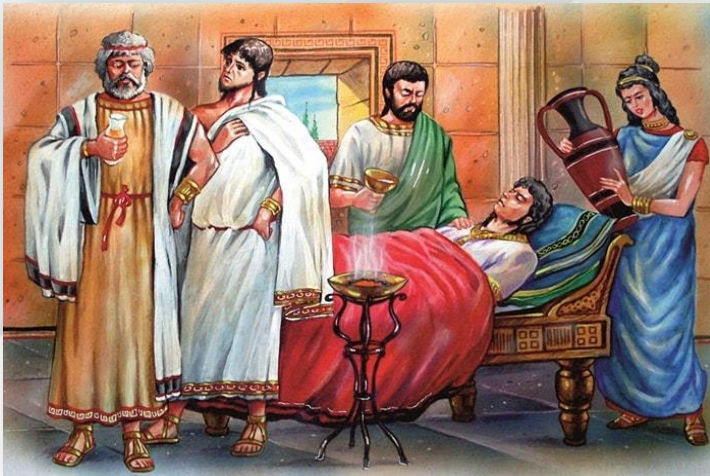
У своїй праці Цельс, торкаючись загальної психопатології, згадує розлади свідомості, божевілля, марення, летаргію, безсоння, ейфорію, депресію, судомні стани, сп'яніння, похмілля. Він торкається також етіології різних психічних захворювань і при цьому зазначає значення конституції, віку, емоційних станів, а також клімату.

У порівнянні з іншими стародавніми авторами Цельс рекомендує більш м'які і легкі лікувальні процедури при психічних розладах. Велику увагу він приділяє і психотерапевтичним впливам на психіку хворих. Крім того, слід ще раз підкреслити, що головне значення він надавав профілактичним заходам. Загалом, оцінюючи погляди Цельса в психоневрології, можна сказати, що він був прихильником сомато-психічного напрямку.

ПРАЦЯ «DE MEDICINA»

Остеологія у праці

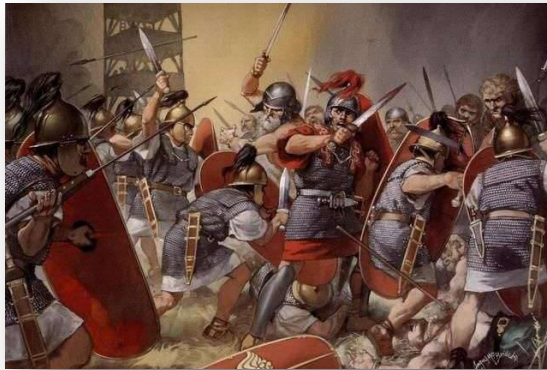
У праці Цельса містяться важливі факти про пошкодження кісток – переломи і вивихи. «Будь-яка кістка при насильницьких діях, – писав він, – або пошкоджується, або розколюється, або переламується, або пробивається наскрізь, або подрібнюється від удару, або зміщується зі свого місця».

Відповідно до цього він рекомендував при різних патологіях кісток вживати дієвих заходів. «Те, що охоплено процесом гниття, – вказував Цельс, – повинно бути повністю видалено; якщо ж нижня частина кістки здорова, то вирізати треба тільки те, що порушено гниттям». Безсумнівно, цікавими були практичні поради Цельса: як робити резекцію кістки, що робити при переломах кісток черепа, щелепи, ключиці, ребер, верхніх і нижніх кінцівок, яку допомогу слід надати при різних вивихах.

ПРАЦЯ «DE MEDICINA»

Поранення від зброї у праці

За часів Цельса рани, нанесені холодною зброєю, були постійною причиною хірургічного втручання. Можливість порятунку життів захисників Імперії, очевидно, дуже займала Цельса. Тож не дивно, що він детально описав різні поранення, насамперед від метальної зброї, і вказав, що потрібно зробити при кожному з них, виділивши найголовніше – насамперед видалити зброю з тіла.

Крім того, він виділив симптоматику поранень серця, легень, печінки та інших внутрішніх органів, а також поранень головного та спинного мозків. «Розглянувши, кого можна врятувати, коли що-небудь уражено, – вказував Цельс, – слід негайно передбачити два випадки: щоб людина не загинула від витікання крові або від запалення».

БІОГРАФІЯ КЛАВДІЯ ГАЛЕНА

Факти з життя Галена

Клавдій Гален народився в Пергамі. У цьому місті у віці 15 років він почав вивчати філософію Платона й Аристотеля, стоїків та епікурейців. Існує легенда про те, що уві сні до його батька Аелія Нікона прийшов бог Асклепій і наказав відправити сина вивчати медицину. Відомо, що у віці 16 років Гален розпочав чотирирічні ґрунтовні заняття медициною при місцевому святилищі Асклепія — давньогрецького бога, покровителя цілителів. Недивно, що вже 150 року Гален написав свій перший власний філософський трактат «Про медичний досвід», він зберігся донині в арабському перекладі.

Claudius Galenus

БІОГРАФІЯ КЛАВДІЯ ГАЛЕНА

Гален і медицина

Гален зробив суттєвий внесок в розвиток анатомії і фізіології, практикуючи анатомування трупів людей і здійснюючи дослідження на тваринах. Він описував головний мозок як орган зосередження чуттєвості, психічної діяльності та руху. Описав середній мозок, сім пар черепно-мозкових нервів, блукаючий нерв.

На основі спостережень відсутності крові у лівих відділах серця забитих тварин і загиблих гладіаторів створив першу в історії фізіології теорію кровообігу, за якою, як стверджував Гален, артеріальна і венозна кров різні за природою рідини. Причому перша, артеріальна, «розносить рух, тепло і життя», а друга, венозна, покликана «живити органи».

БІОГРАФІЯ КЛАВДІЯ ГАЛЕНА

Гален і медицина

Гален був досвідченим хірургом. Багато з його процедур і технік не використовувались знову протягом століть (наприклад, техніки, які він використовував для мозку і очей). Для корекції катаракти у пацієнтів Гален проводив операції, аналогічні сучасним.

Використовуючи голчастий інструмент, Гален спробував видалити уражений катарактою кришталик ока.

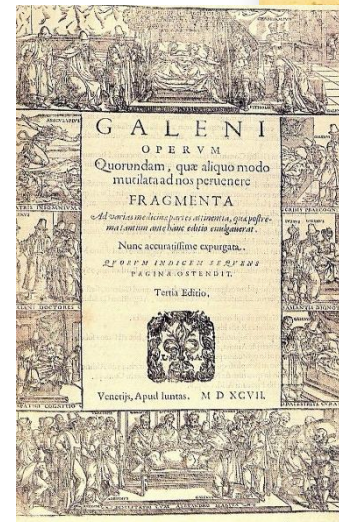
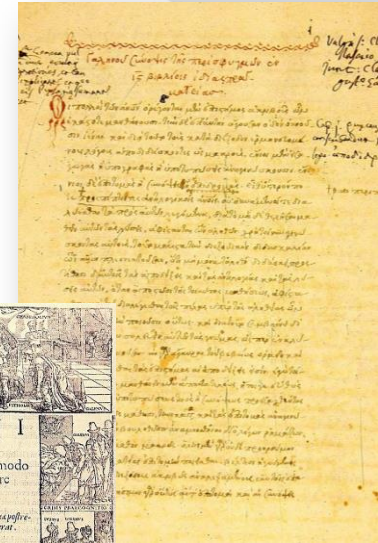
Його хірургічні експерименти включали також перев'язку артерій живих тварин. Хоча багато істориків ХХ-го століття стверджували, що Гален не знав справжнього розташування кришталіка в оці, Гален насправді розумів, що кришталік розташований в передній частині людського ока.

БІОГРАФІЯ КЛАВДІЯ ГАЛЕНА

Праці Клавдія Галена

Гален — автор величезного числа праць з філософії, медицини і фармакології. Особливо авторитетною в Середні віки, аж до XVI століття, вважалася праця «Метод лікування» («*De methodo medendi*»).

Внесок у розвиток сучасної медицини внесли трактати Галена з анатомії, фізіології, гігієни та патології. Зібрання його творів, які збереглися до нашого часу, перевищують за обсягом праці усіх його попередників.

Манускрипти праць Галена

БІОГРАФІЯ ГЕНРІХА ГЕЗЕРА

Факти з життя Гезера

Heinrich Geser

Генріх Гезер - видатний німецький історик медицини, автор класичних праць з епідемії добактеріологічного періоду епідеміології. Після закінчення медичного факультету Єнського університету в 1834 році Гезер захистив дисертацію «Про епідемічний грип» і став приват-доцентом (1836), а потім професором в Єні (1840).

Гезер - представник так званого «органічного напрямку» в історико-медичних дослідженнях, який прагнув виявити зв'язок розвитку медицини з успіхами природознавства, поширенням епідемії, станом лікувальної допомоги тощо, але абсолютно ігнорував зв'язок медицини з соціально-політичними та економічними умовами.

БІОГРАФІЯ ГЕНРІХА ГЕЗЕРА

Праці Генріха Гезера

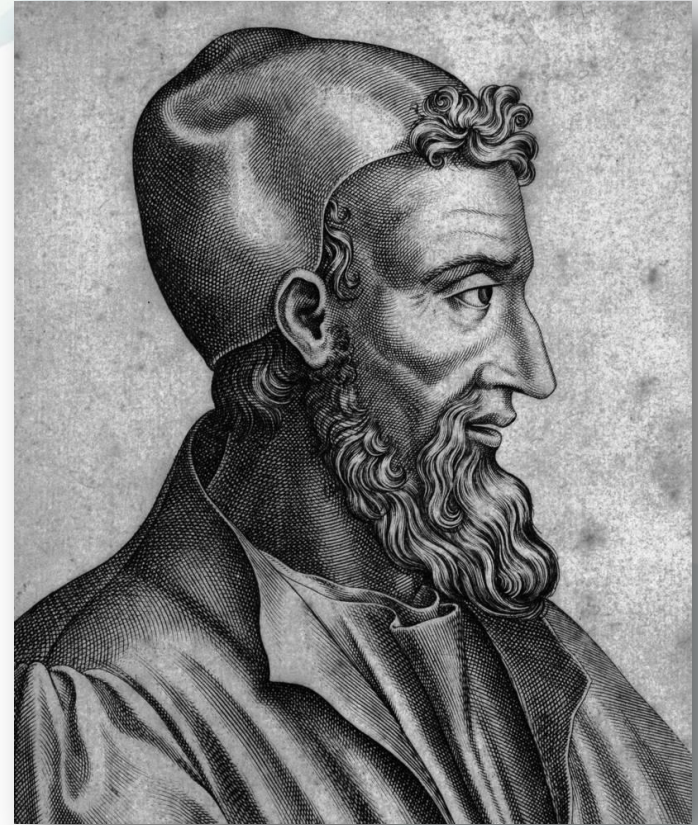
У Єні Гезер з 1840 по 1847 роки видавав «Архів загальної медицини», ведучи на його сторінках боротьбу з натурфілософією і пропагуючи анатомо-фізіологічний напрям. У 1845 році вийшло друге видання його книги «Історія повальних хвороб». До російського видання (переклад професора В.А. Манасєїна, 1867) ним були зроблені поправки і воно набагато повніше другого видання німецького оригіналу. Широкою популярністю користувався підручник Гезера з історії медицини (1884) і його роботи з історії хірургії.

ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕЛЬСА

Думка Галена про діяльність інших лікарів

Гален зневажливо ставився до своїх колег, називав їх неуками, шахраями. «Між розбійниками і римськими лікарями не існує іншої різниці, як тільки та, що перші в горах, а другі в Римі роблять свої ганебні вчинки», – писав він про них. Взагалі, скромність не була йому властива. У своїх працях він багато говорить про свої блискучі діагнози і безпомилковість. «Займаючись медициною до старості, я до цього дня не мав приводу червоніти за призначене мною лікування і діагноз, що, як я бачив, бувало з найславнозвіснішими лікарями».

ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕЛЬСА

Оцінка діяльності Цельса Клавдієм Галеном

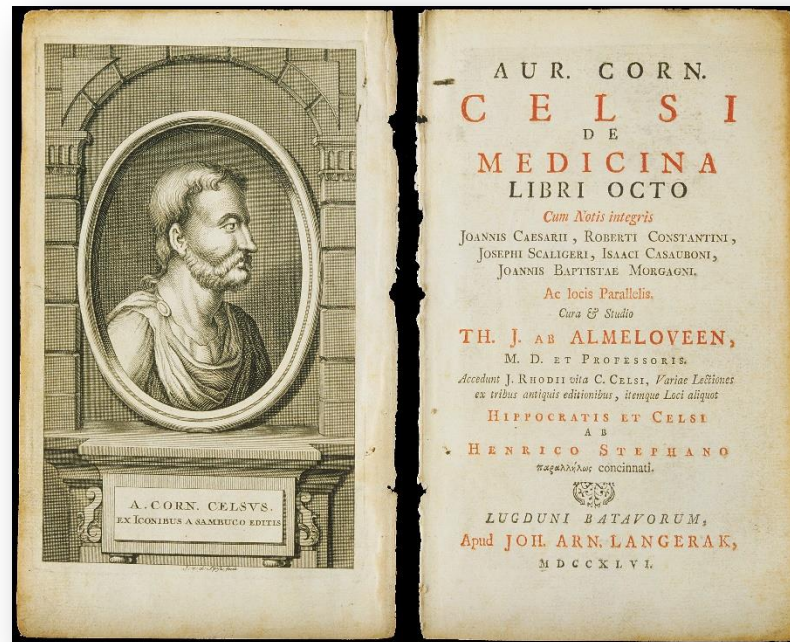
Існує цікава думка про Цельса, яку висловив Гален. За твердженням Савелія Ковнера, Гален називав Цельса дилетантом і не вважав його лікарем. Крім того, Цельс в історіографії медицини стоїть перед Галеном, а також сам Гален часто цитував Цельса (наприклад, арсенал лікарських засобів, використовуваних Цельсом, практично повністю був прийнятий Галеном).

ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕЛЬСА

Оцінка діяльності Цельса Генріхом Гезером

Генріх Гезер захоплювався діяльністю Цельса, у тому числі і його працею. Він висловився так: «Твір Цельса в класичній медичній літературі вважається зразком точності; у викладі відчувається незалежний, критичний розум, а сам автор обережний у висновках. Опис окремих операцій подається з такими деталями, які може подати лише той, хто сам виконував такі операції».

ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕЛЬСА

Оцінка діяльності Цельса Генріхом Гезером

Як ставився Гезер до думки про те, був чи не був Цельс лікарем? Щодо цього існують дві протилежні думки. Саме Гезер і ще декілька відомих істориків медицини (Гіршберг, Даремберг, Мейер-Штейнег), посилаючись на поширений тоді гіперкритицизм, не вважали його лікарем. Ця ж точка зору поширюється на Цельса і в багатьох навчальних посібниках з історії медицини. Інші вчені (наприклад, Олександр Бернард) в своїх наукових роботах навпаки дотримуються протилежної думки, вважаючи, що Цельс, безсумнівно, був лікарем. Деякі досить докладно розбирають це питання і роблять висновки, що у праці Цельса "всюди видно практичного лікаря".

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

☐ *Авл Корнелій Цельс, римський філософ і лікар, володіючи великою ерудицією, що придбана завдяки старанному вивченню грецьких джерел, склав енциклопедію «Мистецтва» («Artes»), що охоплювала собою філософію, риторіку, юриспруденцію, сільське господарство, військове мистецтво і – найголовніше – медицину. Іменем Цельса було названо деякі хірургічні методи і захворювання, він активно впроваджував латинські назви у медичну термінологію, а його роздуми про застосування медичних знань, ставлення до пацієнта і просто вміння лікувати є актуальними в будь-який час.*

☐ *«De Medicina» – єдина праця Цельса, що збереглась до наших часів, спирається на знання з давньогрецьких праць і вважається найкращим збереженим трактатом з медицини.*

Ця робота охоплює теми хвороб та терапії. Розділи детально описують зупинку кровотечі, запобігання запалення, діагностику внутрішніх хвороб тощо. Цельс, звертаючись до своїх попередників у цьому творі, далеко не завжди і не в усьому погоджувався з ними і часто критикував їх.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

❓ *Клавдій Гален був лікарем, хірургом і філософом Стародавнього Риму. Він вважається одним з найбільш досконалих медичних дослідників давнини. Гален впливав на розвиток різних наукових дисциплін, в тому числі анатомії, фізіології, патології, фармакології і неврології (використовуючи знання деяких з цих дисциплін, він написав безліч корисних і цікавих праць).*

❓ *Генріх Гезер – лікар і історик медицини, автор багатьох важливих праць, що пов'язані з епідеміологією, а також книги «Історія повальних хвороб» – важливої складової досліджень історії медицини. Гезер намагався пояснити вплив природознавства на розвиток медицини, нехтуючи в свою чергу соціальним та політичним впливом.*

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

☒ *Авлом Корнелієм Цельсом захоплювались медики та історики медицини усіх часів, до його праць часто зверталися за порадою. Клавдій Гален не надто позитивно коментував діяльність Цельса, адже взагалі зневажав лікарів того часу. Але, попри це, навіть Гален часто звертався до праць Цельса, хоч і вважав себе більш умілим та досвідченим. Якщо розглядати оцінку Генріха Гезера, який мислив надто глобально через свою прихильність до гіперкритицизму, то можна дійти висновку, що ця людина цілком розуміла і виправдовувала діяльність Цельса, що у свою чергу може бути пов'язане з тим, що Гезер та Цельс жили у зовсім різні часи.*

Перспектива даного дослідження полягає у використанні представленої інформації як при загальному вивченні історії медицини, так і при вивченні біографій окремих лікарів та змісту наукових праць. На сьогодні такий напрямок дослідження також є актуальним через постійний швидкий розвиток медицини і, відповідно, випадкову раптову втрату деяких знань, які можуть бути поновлені за допомогою даних, отриманих з праць стародавніх науковців. Дана тема не претендує на вичерпність і передбачує подальші дослідження.

ДЯКУЮ ЗА УВАГУ!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- "О медицине" Цельс Авл Корнелий [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://litresp.com/chitat/ru/%D0%A6/celjs-avl-kornelij/o-medicine>.
- "О медицине", Авл Корнелий Цельс [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.litmir.me/br/?b=588722>.
- De Medicina [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://en.wikipedia.org/wiki/De_Medicina.
- Авл Корнелий Цельс [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://ru.qaz.wiki/wiki/Aulus_Cornelius_Celsus.
- Авл Корнелій Цельс [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Авл_Корнелій_Цельс.
- Верхратський С. А. Медицина в Стародавньому Римі / С. А. Верхратський, П. Є. Заблудовський // Історія медицини / С. А. Верхратський, П. Є. Заблудовський. – Київ: "Вища школа", 1991. – С. 53–54.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Клавдий Гален [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ru.qaz.wiki/wiki/Galen>.
- Медицина в стародавньому Римі. Частина 2 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://hismed.net/node/17>.
- ОЧЕРКИ ИСТОРИИ ЧУМЫ [Електронний ресурс]. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.litmir.me/br/?b=262944&p=1>.
- Реферат Авл Корнелий Цельс [Електронний ресурс]. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: <https://studfile.net/preview/1148586/>.
- Супотницкий М. В. Средства индивидуальной защиты конца добактериологической эпохи / М. В. Супотницкий, Н. С. Супотницкая // Очерки истории чумы / М. В. Супотницкий, Н. С. Супотницкая., 2006. – С. 28.
- Тит Лукрецій, Асклепід, Авл Корнелій Цельс - видатні вчені стародавнього Риму [Електронний ресурс]. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/4700/.